

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

SUSTAINABLE AGRICULTURE
FOR GREENER FUTURE

IZVEŠTAJ O POTREBAMA ZA JMCE AGRIGREEN

Akronim projekta	AgriGREEN
Pun naziv projekta	Žan Mone Centar izvrsnosti: Održiva poljoprivreda za zeleniju budućnost
Broj projekta	101085183
Šema finansiranja	Erasmus+ Jean Monnet Centre of Excellence (ERASMUS-JMO-2022-HEI-TCH-RSCH)
Datum početka projekta	01/09/2022
Trajanje projekta	3 godine

NAZIV DOKUMENTA	Izveštaj o potrebama JMCE AgriGREEN
Radni paket	WP2
Rezultat	D2.1.
Odgovorni članovi tima	Danilo Đokić, Bojan Matkovski, Žana Jurjević, Stanislav Zekić, Marija Jeremić
Rok predaje	30/11/2022
Naziv dokumenta	AgriGREEN_Report of needs for JMCE AgriGREEN
Broj stranica	51
Nivo diseminacije	Javno

Apstrakt	<p>Ovaj izveštaj sadrži analizu agrarne politike EU i Srbije u cilju uočavanja ključnih agroekološka pitanja. Takođe, data je kratka analiza poljoprivrednog sektora. Nakon toga, analiziran je nastavni plan i program Ekonomskog fakulteta u kontekstu agroekološke ekonomije. Zatim, prikazani su rezultati ankete studenata Ekonomskog fakulteta u Subotici o trenutnom nivou poznavanja projektnih aktivnosti na Univerzitetu u Novom Sadu i o nivou znanja o politikama i strategijama EU u cilju utvrđivanja potreba za izgradnjom laboratorija i centara izvrsnosti. Na osnovu ove analize definisane su potrebe za AgriGREEN projektom, opšti i specifični ciljevi i rezultati.</p>
-----------------	--

VERSIONING AND CONTRIBUTION HISTORY

Verzija	Datum	Opis	Odgovorni članovi tima
1.0	20/11/2022	Nacrt	Danilo Đokić, Bojan Matkovski, Žana Jurjević, Stanislav Zekić, Marija Jeremić
1.1	30/11/2022	Konačna	Danilo Đokić, Bojan Matkovski, Žana Jurjević, Stanislav Zekić, Marija Jeremić

ODRICANJE ODGOVORNOSTI

„Finansira Evropska unija. Međutim izneti stavovi i mišljenja su samo stavovi autora(a) i ne odražavaju nužno stavove Evropske unije ili Univerziteta u Novom Sadu. Za njih se ne može smatrati odgovornim ni Evropska unija ni organ koji je dao odobrenje.

SADRŽAJ

SPISAK GRAFIKONA	- 5 -
SPISAK TABELA.....	- 6 -
SPISAK SKRAĆENICA	- 7 -
UVOD	- 8 -
REZIME.....	- 9 -
NOVI ZAP I IMPLIKACIJE NA AGRARNU POLITIKU SRBIJE	- 11 -
ZAP 2023-2027	- 11 -
Agrarna politika u Srbiji	- 14 -
Moguće implikacije nove ZAP na agrarnu politiku Srbije.....	- 16 -
EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA U SRBIJI	- 18 -
Organska poljoprivreda.....	- 18 -
ISTRAŽIVANJE O NIVOU ZNANJA STUDENATA O POLITIKAMA EU	- 23 -
Koncept.....	- 23 -
Upitnik.....	- 23 -
Rezultati upitnika	- 25 -
POTREBE ZA AGRIGRENOM I DOPRINOS	- 34 -
Analiza potreba	- 34 -
Opšti ciljevi	- 34 -
Specifični ciljevi.....	- 35 -
Rezultati	- 35 -
UTICAJ AGRIGREEN PROJEKTA	- 40 -
ANEKS 1. SDGs Ujedinjenih Nacija.....	- 43 -
ANEKS 2. Studijski program Ekonomija na UNS	- 44 -

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

ANEKS 3. Partneri na projektu.....	- 45 -
ANEKS 4. Spisak relevantnih rezultata JMCE.....	- 47 -
REFERENCE	- 48 -

SPISAK GRAFIKONA

Grafikon 1. Ciljevi ZAP

Grafikon 2. Struktura mera podrške agrarnom sektoru Srbije

Grafikon 3. Poljoprivredne površine pod organskom proizvodnjom na osnovu FAOSTAT-a (%)

Grafikon 4. Upotreba azotnog đubriva po vrednosti poljoprivredne proizvodnje na osnovu FAOSTAT-a

Grafikon 5. Nivo poznavanja projektnih aktivnosti na Univerzitetu u Novom Sadu

Grafikon 6. Izvor informacija o aktivnostima AgriGREEN

Grafikon 7. Dosadašnji stepen informisanosti o politikama EU

Grafikon 8. Dosadašnji stepen informisanosti o European Green deal strategiji

Grafikon 9. Dosadašnji stepen informisanosti o Farm to Fork strategiji

Grafikon 10. Nivo poznavanja pojma održiva poljoprivreda

Grafikon 11. Stepen zadovoljstva organizacijom radionica na Ekonomskom fakultetu u Subotici

Grafikon 12. Stepen zadovoljstva organizacijom gostujućih predavanja predstavnika privrede na Ekonomskom fakultetu

Grafikon 13. Stepen zadovoljstva organizacijom takmičenja u izradi studija slučaja na Ekonomskom fakultetu

Grafikon 14. Šema projekta

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

SPISAK TABELA

Tabela 1. Prva godina studijskog programa Ekonomija

Tabela 2. Druga godina studijskog programa Ekonomija

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

SPISAK SKRAĆENICA

UNS – Univerzitet u Novom Sadu

EU – Evropska unija

F2F – Strategija od njive do trpeze

ZAP – Zajednička agrarna politika

SDG – Ciljevi održivog razvoja

MPŠV – Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije

UVOD

Glavni cilj Žan Mone centra izvrsnosti (JMCE): Održiva poljoprivreda za zeleniju budućnost AgriGREEN projekta je deiseminacija znanja o EU i njenim politikama, sa naglaskom na agrarnu politiku EU, Startegiju *od njive do trpeze* (eng. *Farm to Fork strategy*) i posebnim fokusom na koncept održivosti poljoprivrede. Navedeni cilj će se realizovati kroz inoviranje nastavnih planova i programa, intenzivni kurs obuke, panel diskusije, naučne konferencije, naučna istraživanja, radionice, takmičenje. Osnovna ideja je da se dopre do studenata Ekonomskog fakulteta (UNS), obzirom da se studenti obično ne bave pitanjima EU. U tom kontekstu, očekuje se izgradnja JMCE AgriGREEN (IT platforma za saradnju i dve poslovne laboratorije, za sprovođenje dva kursa i jednog kursa intenzivne obuke. U cilju stvaranja čvršće veze između stručnjaka iz agrobiznis kompanija, održaće se šest radionica na kojima će studenti steći praktična znanja. Kako bi se postigla otvorenost prema kreatorima politike i široj javnosti biće organizovane tri panel diskusije u saradnji sa MPŠV u cilju kreiranja preporuka za donosiocce odluka u kontekstu agroekološke politike. Takođe, ovaj projekat obuhvata istraživanja u oblastima ključnim za strategiju F2F motivišući istraživače iz različitih disciplina i sa različitih univerziteta (iz EU) na saradnju, a kao rezultat rada na projektu očekuje se objavljivanje tri naučna rada u visoko rangiranim časopisima ili konferencijama. Ovaj projekat će ojačati poznavanje politika EU u oblasti proizvodnje hrane na UNS-u, podstaći dijalog kroz panel diskusiju između kreatora politike u Srbiji i stručnjaka UNS-a u saradnji sa evropskim univerzitetima, promovisati istraživanje agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije i širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu.

Izveštaj o potrebama je strukturiran na sledeći način: nakon uvoda drugi deo se odnosi na kratak rezime projekta. Treći deo podrazumeva analizu nove ZAP i agrarne politike Srbije, sa posebnim osvrtom na pitanja životne sredine. Zatim se poljoprivredni sektor u Srbiji analizira u kontekstu ekološke prakse. Nakon toga analizira se nastavni plan i program Ekonomskog fakulteta kako bi se utvrdila zastupljenost problematike životne sredine na predavanjima. Ovaj deo prati anketa o nivou dosadašnjeg znanja studenata o politikama EU. Celokupna analiza urađena je sa namerom utvrđivanja načina na koji projekat AgriGREEN može da doprinese rešavanju agroekoloških problema u Srbiji i promociji strategija EU koje se tiču ovih pitanja.

REZIME

U slučaju poljoprivrede i proizvodnje hrane, u poslednjih nekoliko godina dogodile su se značajne promene u politici EU. Prvo, Strategija od njive do trpeze (F2F) predstavljena je kao deo šire evropske strategije Evropskog Zelenog dogovora (eng. *A European Green Deal*) usvojene 2019. godine. Glavna ideja strategije F2F je da se redizajnira prehrambeni sistem Evrope, koji danas čini skoro jednu trećinu globalne emisije gasova sa efektom staklene bašte, koji troši velike količine prirodnih resursa, što rezultira gubitkom biodiverziteta i negativnim uticajima na zdravlje, i koji ne dozvoljava pravičan povrat sredstva za sve aktere, posebno za primarne proizvođače. Ova strategija postavlja regulatorne i neregulatorne inicijative, sa zajedničkom agrarnom politikom kao ključnim alatom za podršku pravednoj tranziciji. Sporazum o reformi zajedničke agrarne politike (ZAP) zvanično je usvojen 2. decembra 2021. godine. Novo zakonodavstvo je fokusirano na pravedniju, zeleniju i ZAP koja je više zasnovana na učinku, koja treba da počne 2023. godine. Koncept zelenije ZAP je usko povezan sa ciljevima Evropskog zelenog dogovora. Dakle, postoji jaka međusobna veza između ZAP-a i Evropskog zelenog dogovora (ili Strategije od njive do trpeze).

S druge strane, Srbija je u procesu evropskih integracija, što podrazumeva i usklađivanje sa ZAP-om. Stoga nova reforma ZAP-a i Strategija od farme do viljške bi mogle biti značajne za razvoj agrarne politike i prehrambenog sektora u Srbiji. Nekoliko razloga podržava ovu tvrdnju. Prvo, poljoprivredni sektor Srbije ima relativno visok značaj u ukupnoj ekonomiji (prema podacima Svetske banke, učešće poljoprivrede u BDP-u iznosi 6,3%, dok je u slučaju EU 1,7%). Takođe, ovaj sektor zaostaje u konkurentnosti na međunarodnom tržištu u odnosu na EU. U skladu sa ovim činjenicama, agrarna politika Srbije je prvenstveno usmerena na njene ekonomske ciljeve. Dakle, u aktuelnoj agrarnoj politici Srbije, veoma je malo pažnje posvećeno ekološkim ciljevima, koji nameću problem održivog razvoja poljoprivrede. Stoga, biće veoma teško kreirati agrarnu politiku koja će istovremeno podsticati ekonomske i ekološke performanse ovog sektora. Drugo, prema strategiji F2F, organsku poljoprivredu treba dalje promovisati zbog njenog pozitivnog uticaja na biodiverzitet i potencijalne mogućnosti zapošljavanja za mlade poljoprivrednike. Dakle, organska poljoprivreda je viđena kao rešenje za održivi razvoj poljoprivrede u EU. Pored resursnog potencijala za organsku proizvodnju, Srbija se suočava sa nekoliko značajnih problema koji usporavaju razvoj ovog sektora. Verovatno najznačajnija ograničenja su nedovoljna domaća tražnja i neadekvatna institucionalna podrška. Treće, postoji potencijalni problem viška hranljivih materija u životnoj sredini u Srbiji. Kako bi podigli prinose na nivo

EU i postali konkurentniji, srpski poljoprivrednici su visoko motivisani da koriste (ili previše koriste) više hemijskih inputa, posebno sintetičkih đubriva. Zbog ove specifične situacije neophodno je širiti znanje o održivim poljoprivrednim praksama i potencijalnim tehnološkim rešenjima. Štaviše, kao što je pomenuto u strategiji F2F, prekomerna upotreba hranljivih materija je značajan izvor zagađenja vazduha, zemljišta, vode i klimatskih uticaja. Na kraju, verovatno najvažniji problem celokupnog poljoprivrednog sektora u Srbiji je nizak nivo obrazovanja poljoprivrednika. Prema Popisu poljoprivrede Republike Srbije, samo 6,5% menadžera poljoprivrednih gazdinstava ima visok nivo obrazovanja u Srbiji, a svega 1,5% ima diplomu fakulteta ili više škole. Takođe, 2,6% poljoprivrednika ima srednju stručnu spremu iz oblasti poljoprivrede. Zbog ovog ograničenja neophodno je ojačati kapacitete u visokom obrazovanju u oblasti poljoprivrede i obezbediti adekvatne obuke i kurseve za buduće poljoprivrednike.

Glavni cilj AgriGREEN projekta je širenje znanja o EU i njenim politikama, sa naglaskom na poljoprivrednu politiku EU i Strategiju od njive do trpeze sa posebnim fokusom na koncept održivosti poljoprivrede. Navedeni cilj će se realizovati kroz: inoviranje nastavnih planova i programa, intenzivni kurs obuke, panel diskusije, naučne konferencije, naučna istraživanja, radionice, takmičenja. Osnovna ideja je da se dopre do studenata sa Katedre za agrarnu ekonomiju i agrobiznis (Ekonomski fakultet) Univerziteta u Novom Sadu. Na ovom fakultetu se obično ne bave pitanjima Evropske unije. U cilju postizanja otvorenosti prema kreatorima politike i opštoj javnosti, u timu projekta biće specijalni savetnici Ministarstva poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede Republike Srbije (MPŠV).

NOVI ZAP I IMPLIKACIJE NA AGRARNU POLITIKU SRBIJE

ZAP 2023-2027

Kreiranje nove Zajedničke agrarne politike Evropske unije (ZAP) za period 2023-2027. godine uticalo je na nekoliko faktora. Pre svega, primena nove ZAP je odložena za 2023. godinu (umesto 2021. godine) zbog globalne pandemije. Osim toga, Bregzit je usporio samo kreiranje politike. Međutim, najznačajniji faktor koji je uticao na koncepciju ZAP-a je nesumnjivo sve veći značaj problema klimatskih promena i ekologije. Briga za životnu sredinu i klimatske promene počela je krajem prošlog veka, sa namerom da transformiše postojeći globalni ekonomski sistem. Narativ koji se pojavljuje u javnoj sferi poziva na brze i radikalne promene kako bi se smanjila emisija gasova staklene bašte, kao što je predviđeno Pariskim sporazumom o klimatskim promenama iz 2015. godine. U ovom kontekstu održive tranzicije, poljoprivredna proizvodnja se kreće ka principima agroekologije. Uključuje čitav spektar održivih agrotehnologija (smanjenje hemijskih đubriva, pesticida i inputa koji potiču van gazdinstva).

Pošto je problem stalnog rasta i proizvodnje doveo do ekoloških problema i degradacije životne sredine, EU je kreirala novu sveobuhvatnu strategiju pod nazivom Evropski Zeleni dogovor u nameri da transformiše celokupnu ekonomiju EU u resursno efikasnu, modernu i konkurentnu ekonomiju. Cilj je da Evropa bude prvi klimatski neutralan kontinent, što podrazumeva obezbeđivanje rasta bez intenzivnog korišćenja resursa, kroz uključivanje svih zemalja članica i svih pojedinaca koji će neminovno biti pogođeni politikama EU. Pored toga, Strategija biodiverziteta do 2030. godine predviđa radikalne promene. Neki od osnovnih definisanih ciljeva ove Strategije su:

- smanjenje upotrebe hemijskih pesticida u proizvodnji za 50%;
- smanjenje nutritivnih gubitaka za 50% uz sprečavanje daljeg uništavanja kvaliteta zemljišta;
- smanjenje upotrebe đubriva za 20%;
- povećanje organskih obradivih površina na 25% od ukupnih obradivih površina u EU.

Centralni deo Evropskog Zelenog dogovora je sektor proizvodnje hrane zbog njegovog značaja za društvo i zbog uticaja poljoprivrede na životnu sredinu. Naglasak se stavlja na ceo lanac snabdevanja hranom uz reformu proizvodnje, prerade, distribucije i potrošnje ka održivoj praksi, uz smanjenje gubitka i bacanja hrane duž lanca snabdevanja. Kako bi se

postigli ciljevi predviđeni Evropskim zelenim dogovorom, sa posebnim naglaskom na pitanja životne sredine, a koji se odnose na smanjivanje negativnih uticaja na klimu, gubitak biodiverziteta, energetske i prehrambene nesigurnosti nameću se nove politike i mere za poljoprivredu. Uloga poljoprivrede u doprinosu datim ciljevima kao rešenjima problema upravo vezanih za formulisane ciljeve je svakako značajna, a posebno za Evropski zeleni dogovor. Poljoprivreda globalno doprinosi stvaranju oko 10-12% štetnih gasova sa efektom staklene bašte, a ovaj procenat je još veći ako se uračunaju indirektni procesi koji su povezani sa poljoprivredom. Učešće poljoprivrede u narušavanju biodiverziteta je takođe na visokom nivou. Uprkos visokoj vrednosti proizvodnje koja se ostvaruje u EU, troškovi koji nastaju zbog degradacije vode, zemljišta i uopšte ekološki troškovi koji isprva nisu vidljivi rastu iz godine u godinu.

Za agrarni sektor, čiji je cilj stvaranje održivog prehrambenog sistema, strategija F2F je od suštinskog značaja:

- ima neutralni ili pozitivan uticaj na životnu sredinu;
- doprinosi rešavanju problema klimatskih promena;
- sprečava gubitak biodiverziteta;
- omogućava prehrambenu sigurnost i javno zdravlje osiguravajući da svi imaju pristup dovoljnoj, bezbednoj, održivoj hrani visoke nutritivne vrednosti, i
- omogućava dostupnost hrane uz generisanje pravednijeg ekonomskog rezultata, jača konkurentnost prehrambenog sektora EU i promoviše fer trgovinu.

Svi navedeni ciljevi čine deo širih globalnih ciljeva koji su povezani sa održivošću globalnog sistema, odnosno sa Ciljevima održivog razvoja Ujedinjenih nacija (eng. *Sustainable development goals*) (Aneks 1). F2F i Evropski zeleni dogovor su okosnica nove agrarne politike EU za 2023-2027, koja ima za cilj izgradnju ekonomski, ekološki i socijalno održivog prehrambenog sistema.

ZAP od 2023. do 2027. godine zasniva se na deset specifičnih ciljeva i nekoliko ključnih reformskih oblasti. Specifični ciljevi su:

1. obezbeđivanje adekvatnog dohotka poljoprivrednicima,
2. povećanje konkurentnosti,
3. unapređenje položaja poljoprivrednika u lancu snabdevanja hranom,
4. borba protiv klimatskih promena,
5. zaštita životne sredine,
6. očuvanje predela i biodiverziteta,

7. opstanak mladih na poljoprivrednim gazdinstvima,
8. revitalizacija ruralnih područja,
9. proizvodnja zdrave i bezbedne hrane,
10. podsticanje inovacija i obrazovanja (European Commission, 2022a).

Grafikon 1. Ciljevi ZAP-a

Da bi se ovi ciljevi ostvarili predviđeno je:

- značajniji budžet za eko-šeme,
- povećana ekološka uslovljenost podrške,
- veća ulaganja u resursno efikasne i održive proizvodne sisteme,
- izgradnja poljoprivredne savetodavne službe zasnovane na informacionom sistemu koji pored ekonomskih podataka uključuje i ekološke podatke.

Nova reforma se fokusira na nastojanje da ZAP bude pravednija. To znači ravnomernu raspodelu plaćanja između pojedinaca i članica Evropske unije. Pored toga, poseban akcentat je stavljen na socijalno ugrožena gazdinstva, mlade poljoprivrednike i rodnu ravnopravnost. Slično prethodnim reformama, fokus je i dalje na povećanju konkurentnosti ovog sektora.

Za razliku od prethodnih budžeta, a kao posledica aktuelnih globalnih kriza, nova reforma predviđa posebne rezerve za adekvatno upravljanje kriznim situacijama.

Ono što se prirodno nameće kao pitanje jeste nivo do kojeg će se moći ostvariti ono što je predviđeno. Takođe, postavlja se pitanje da li će ceo prehrambeni sistem EU biti uzdrman jer su za postizanje zadatih ciljeva neophodna nova ulaganja. Na osnovu rezultata modeliranja i različitih analiza, predviđa se da je za neke useve u EU moguće smanjiti proizvodnju i nivo prinosa do 30%. Nadalje, postoji potreba za povećanjem poljoprivrednih površina pod organskom proizvodnjom. Najvažniji ciljevi u okviru nove poljoprivredne strategije odnose se na ekološku održivost i klimatske promene, što dovodi do nezahvalne kompromisne situacije između ciljeva ekonomske, socijalne i ekološke prirode. Sve to može uticati na poteškoće EU u ispunjavanju potreba za stabilnim prinosima i postizanju prehrambene sigurnosti, posebno u krizama i turbulentnim periodima.

Agrarna politika u Srbiji

Poljoprivreda Srbije učestvuje sa oko 7% u formiranju bruto domaćeg proizvoda (BDP) i čini 19,4% ukupne zaposlenosti. Prethodni period socijalizma stvorio je dualnu strukturu gazdinstava i nesklad između proizvodnih struktura. Kao rezultat toga, porodično gazdinstvo je osnovni oblik poljoprivredne proizvodnje, a ovoj kategoriji pripada 99% gazdinstava. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, skoro celokupna poljoprivredna radna snaga je u potpunosti angažovana na porodičnim gazdinstvima (98,2%), dok 1,8% zaposlenih radi u velikim kompanijama ili u malim, privatnim preduzećima. Polovina gazdinstava u Srbiji koristi manje od pet hektara obradivog zemljišta, što ukazuje da su mala i srednja gazdinstva preovlađujuća kategorija poljoprivrednih gazdinstava.

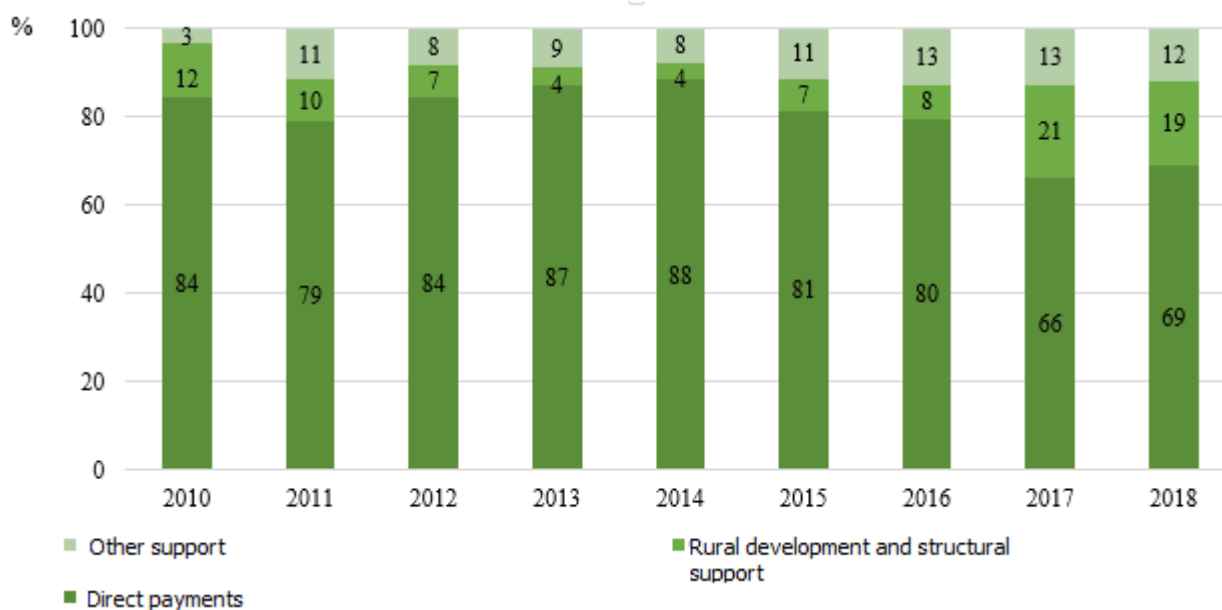
Kao zemlja koja teži članstvu u EU, Srbija mora da sledi evropski model razvoja poljoprivrede. Iz tog razloga, Strategijom poljoprivrede i ruralnog razvoja Republike Srbije (2014–2024) definisani su budući ciljevi razvoja:

- rast proizvodnje i stabilnost dohotka proizvođača;
- rast konkurentnosti uz prilagođavanje zahtevima domaćeg i inostranog tržišta i tehničko-tehnološko unapređenje sektora poljoprivrede;
- održivo upravljanje resursima i zaštita životne sredine;
- unapređenje kvaliteta života u ruralnim područjima i smanjenje siromaštva,
- efikasno upravljanje javnim politikama i unapređenje institucionalnog okvira za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.

Na osnovu strukture mera podrške moguće je utvrditi značaj pojedinačnih ciljeva. Najveći deo poljoprivrednog budžeta Srbije troši se na tržišnu podršku i direktna plaćanja (Slika 2). Direktna plaćanja po osnovu trenutne površine ili broja grla imaju učešće od 50% u ukupnim plaćanjima države, dok 17% odlazi na direktna plaćanja po osnovu proizvodnje, a 2% na subvencionisanje varijabilnih inputa. Od mera koje spadaju u grupu strukturne podrške i podrške ruralnom razvoju, skoro sva sredstva se troše na unapređenje konkurentnosti poljoprivredno-prehrambenog sektora. Slično kao u drugim zemljama u razvoju, plaćanja u vezi sa agroekologijom, organskom proizvodnjom i dobrobiti životinja su na nivou statističke greške. Od opštih mera podrške najznačajnije su mere bezbednosti hrane i kontrola kvaliteta, sa učešćem od 10% u ukupnom agrarnom budžetu. Od ukupnih sredstava 2% se troši na istraživanje, razvoj, savetodavne i stručne usluge. U posmatranom periodu došlo je do povećanja državnih izdataka za agrarni sektor. Na početku perioda agrarni budžet je iznosio 191 milion evra dok je u 2018. iznosio 265 miliona. Plaćanja po hektaru poljoprivredne površine iznose 76,5 evra. Ova struktura mera podrške ukazuje da je agrarna politika u najvećoj meri usmerena ka ostvarenju prvog cilja - rasta proizvodnje i stabilnosti dohotka proizvođača.

Grafikon 2. Struktura mera podrške agrarnom sektoru Srbije

Usklađivanje sa ZAP-om dovelo je do promene načina raspodele agrarnog budžeta Republike Srbije, a od 2013. godine kreiraju se mere ruralnog razvoja u skladu sa drugim stubom ZAP-a, koji uključuje agro-ekološka plaćanja. Drugim rečima, ovi podsticaji

obuhvataju podršku programima koji se odnose na ulaganja u poljoprivredu koji imaju za cilj:

- unapređenje konkurentnosti,
- unapređenje očuvanja,
- unapređenje životne sredine i prirodnih resursa,
- diverzifikaciju dohotka i unapređenje života u ruralnim područjima,
- pripremanje i implementaciju lokalne strategije ruralnog razvoja (lokalna javno-privatna partnerstva)
- unapređenje sistema kreiranja i prenošenja znanja.

Pristup Srbije sredstvima pretpristupne pomoći za ruralni razvoj (IPARD) doprinosi povećanju iznosa sredstava za mere zaštite životne sredine. Zbog procesa pristupanja EU koji je u toku, ključno pitanje je da li će poljoprivreda Srbije biti u stanju da se adekvatno prilagodi brzim promenama liberalizacije tržišta i međunarodnoj konkurenciji. U okviru procesa stabilizacije i pristupanja EU, agrarni sektor će biti predmet značajnih promena u predstojećim merama i mehanizmima agrarne politike. Kreatori agrarne politike Srbije moraće da stvore instrumente koji će ne samo zaštititi domaću proizvodnju, već će i uticati na povećanje konkurentnosti na međunarodnom tržištu. U kreiranju agrarne politike, potrebno je da postoje standardizovani sistemi praćenja i evaluacije za procenu uticaja mera politike i ocenjivanje stepena usklađenosti ciljeva politike i njihovih rezultata. Ova ograničenja u koordinaciji, kreiranju i sprovođenju politike u Srbiji impliciraju da se ne može garantovati racionalna raspodela i delotvornost budžetske podrške poljoprivredi.

Moguće implikacije nove ZAP na agrarnu politiku Srbije

Poljoprivredna politika EU je jedna od najkompleksnijih, pa je njeno prilagođavanje u zemljama u razvoju veoma teško. Ulaganje u agrarnu politiku je veoma zahtevno u smislu regulative. Nova agrarna politika EU nalaže dodatne uslove po pitanju održivosti poljoprivrede u odnosu na „zelena plaćanja“ koja su bila prisutna u ranijim okvirima. U narednom periodu sledi uvođenje mera „uslovljavanja“ i „višestruke usklađenosti“, koje podrazumevaju obaveznu ispunjavanja ciljeva održivog razvoja i klimatski prihvatljive proizvodnje. U Srbiji je usvojena „Strategija pametne specijalizacije“ koja, između ostalog, treba da doprinese ostvarivanju ciljeva održivog razvoja koje su postavile Ujedinjene nacije, a u skladu sa tim se usmeravaju različite oblasti, uključujući i poljoprivredu, koja se dodatno usklađuje sa politikom EU. Reforme agrarne politike za tekući period definisane su u

Strategiji poljoprivrede i ruralnog razvoja za 2014-2024. godine, kao i u nacrtu poljoprivrede za period 2022-2024. godine. Održiva poljoprivredna proizvodnja, veća dodata vrednost poljoprivredno-prehrambenih proizvoda, te značajnije prisustvo tehnologije i pametne poljoprivrede pojavljuju se kao novi pravci razvoja poljoprivrede koji će biti naglašeni u budućnosti.

Da bi se unapredile komparativne prednosti i konkurentnost Srbije, potrebno je povećati produktivnost koja je ispod proseka EU i poboljšati uticaj poljoprivrede na životnu sredinu uz veću otpornost gazdinstava na prirodne nepogode. Pitanje održivosti poljoprivredne proizvodnje u Srbiji iz perspektive mogućnosti primene novih tehnologija ukazuje da je Srbija u slabijoj poziciji u pogledu obrazovanja poljoprivrednika, što može biti otežavajući faktor u primeni novih tehnologija namenjenih održivijoj proizvodnji. Istovremeno, jedan od glavnih ciljeva nove strategije poljoprivrede u EU je izuzetno povećanje obradivih površina pod organskom proizvodnjom, koja je u Srbiji na veoma niskom nivou. Povoljni resursni uslovi u Srbiji ukazuju na to da potencijal organske poljoprivrede tek treba da bude u potpunosti iskorišćen, iako su ciljevi povećanja organske proizvodnje definisani kao posebna kategorija u okviru nacionalne poljoprivredne strategije. Ciljevi održivog razvoja poljoprivrede zahtevaju i veću primenu adekvatne tehnologije, što je u Srbiji teško zbog niskih dohodovnih mogućnosti poljoprivrednih gazdinstava, koja su pretežno tradicionalna gazdinstva male veličine.

U kontekstu strategije F2F, koja će i pred zemlje članice EU takođe staviti velike izazove u pogledu ostvarivanja novodefinisanih ciljeva, za Srbiju se može reći da će se naći u još nepovoljnijem položaju. Aktivnosti koje se moraju sprovesti kako bi se obezbedio veći kvalitet i bezbednost hrane su rigoroznije kontrole i mere, podrška primarnoj poljoprivrednoj proizvodnji u transformaciji ka ekološki prihvatljivijoj proizvodnji i podrška organskoj proizvodnji. Implementacija pretpripravnog programa u oblasti ruralnog razvoja IPARD biće od velikog značaja. Glavni pravac trećeg poziva ovog pretpripravnog programa, koji će se realizovati 2023. godine, jeste podrška ruralnim područjima merama koje imaju za cilj jačanje gazdinstava za proizvodnju bezbednije, konkurentnije i ekološki prihvatljivije hrane za domaće i inostrano tržište. Najveći ekološki problem koji se može očekivati odnosi se na zagađenje vode i degradaciju zemljišta. Dakle, sa tog aspekta, agroekološke mere i pristupi proizvodnji ka integrisanoj i organskoj poljoprivredi nameću se kao poželjni pravci budućeg razvoja poljoprivrede.

Na kraju, kritično pitanje je kako kreatori agrarne politike u Srbiji treba da reaguju na nove zahteve koji se tiču ekološke održivosti poljoprivrede. Reforma agrarne politike u pravcu ekologije postaje globalna nužnost. Međutim, postavlja se pitanje koliko bi takve reforme trebalo da budu radikalne u zemljama u razvoju koje tek treba da dostignu ekonomske rezultate razvijenih zemalja. Rešenje je najverovatnije u faznom prilagođavanju jer je poljoprivreda, posebno poljoprivredno-prehrambeni sektor, i dalje veoma važna za celokupnu privredu Srbije. Pored toga, aktuelne globalne krize, kao što su pandemija Covid-19 i Ukrajinska kriza, imaju značajan uticaj na globalni prehrambeni sistem i mogu imati ozbiljne posledice na prehrambenu bezbednost u manje razvijenim zemljama. Ovakve globalne okolnosti svakako usporavaju „zelene“ reforme i vraćaju u fokus pitanje samodovoljnosti u proizvodnji hrane. Takođe, postoji rizik da će Evropski Zeleni dogovor dovesti do toga da mnoge zemlje u razvoju postanu zavisne od uvoza tehnologije iz razvijenih zemalja kako bi se podržala njihova održiva tranzicija. Upravo zbog toga, u fokusu kreatora agrarne politike Srbije, kao i drugih ekonomskih politika, trebalo bi da budu ulaganja u istraživanje i razvoj novih zelenih tehnologija, koje bi mogle značajno uticati na privredni razvoj. Neosporno je da će Srbija svoje buduće pravce razvoja usmeriti ka ekološki prihvatljivijoj poljoprivrednoj proizvodnji i celokupnom prehrambenom sistemu usled prilagođavanja politikama EU. Međutim, ne sme zapostaviti značaj jačanja poljoprivrednih kapaciteta i podrške proizvodnji radi postizanja prehrambenog suvereniteta i prehrambene sigurnosti, koji mogu biti značajno narušeni, posebno u slučaju velikih globalnih kriza. Posebni izazovi sprovođenja nove agrarne politike, koja se fokusira na zelene ciljeve, biće promena svesti i ponašanja poljoprivrednih proizvođača i pružanje infrastrukturne i institucionalne podrške.

EKOLOŠKA POLJOPRIVREDA U SRBIJI

Organska poljoprivreda

Organska proizvodnja u Republici Srbiji definisana je Zakonom o organskoj proizvodnji u okviru kojeg su navedena osnovna načela:

1. načelo upravljanja prirodnim i biološkim procesima zasnovanim na ekološkim sistemima korišćenja prirodnih resursa, uz primenu metoda koje uključuju:

- žive organizme i mehaničke metode proizvodnje,

- proizvodnju biljaka u zemljištu, stočarsku proizvodnju ili akvakulturu koja poštuje principe održive eksploatacije ribnjaka,

- zabranu upotrebe genetski modifikovanih organizama i proizvoda koji se sastoje ili su dobijeni od genetski modifikovanih organizama, osim veterinarsko-medicinskih proizvoda,

- proizvodne procese zasnovane na proceni rizika i odgovarajućim preventivnim merama kada je to potrebno;

2. načelo ograničene upotrebe ulaznih sirovina (eksternih inputa), koji se odnosi na ograničenje upotrebe ulaznih sirovina u organskoj proizvodnji, pri čemu se mogu koristiti:

- inputi iz organske proizvodnje,
- prirodne ili prirodno proizvedene supstance,
- spororastvarajuća mineralna đubriva;

3. načelo strogog ograničenja upotrebe hemijski sintetizovanih inputa, koji se odnosi na strogo ograničenje upotrebe sintetizovanih inputa u organskoj poljoprivredi, osim:

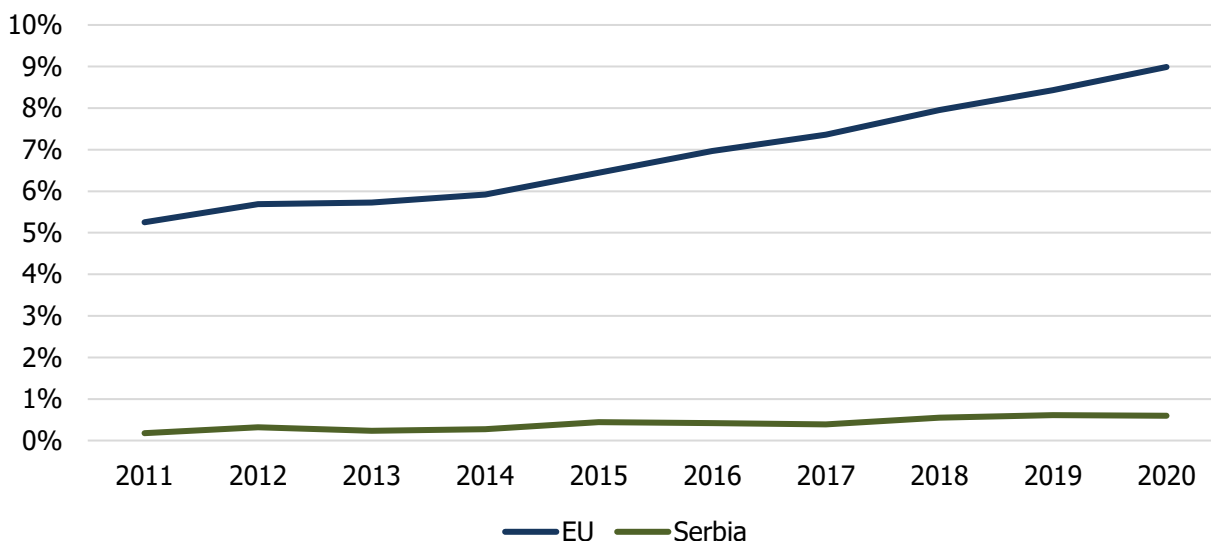
- ako odgovarajući sistemi upravljanja ne daju zadovoljavajuće rezultate,
- ako eksterni inputi iz tačke 2) ovog člana nisu dostupni na tržištu,
- ako korišćenje spoljnih inputa iz tačke 2) ovog člana ima neprihvatljiv uticaj na životnu sredinu;

4. načelo prilagođavanja, koje se odnosi na prilagođavanje metoda organske proizvodnje regionalnim i lokalnim klimatskim i agroekološkim uslovima, sanitarnim uslovima, stepenu razvijenosti i specifičnostima tradicionalnog načina uzgoja;

5. načelo održavanja i unapređenja života u zemljištu i prirodne plodnosti zemljišta, stabilnosti zemljišta i biološke raznovrsnosti, čime se sprečava i onemogućava sabijanje i erozija zemljišta, kao i ishrana biljaka prvenstveno kroz zemljišni ekosistem.

U Srbiji je udeo površina pod organskom poljoprivredom veoma mali, čak zanemarljiv (ispod 1%). S druge strane, udeo organske proizvodnje u EU je znatno veći (za tri godine prosek je veći od 8%). Trendovi ukazuju da će površine pod organskom proizvodnjom nastaviti da rastu i u budućnosti.

Grafikon 3. Poljoprivredne površine pod organskom proizvodnjom na osnovu FAOSTAT-a (%)

Moguće je identifikovati nekoliko ograničenja za razvoj organske proizvodnje u Srbiji:

1. Nedovoljno razvijena svest potrošača o značaju ove vrste proizvoda, odnosno neadekvatna tražnja za njima.
2. Nedovoljna spremnost potrošača da plate veću cenu za ovakve proizvode, što je uslovljeno visinom dohotka, zbog većih troškova proizvodnje i posledično više cene organske hrane od konvencionalne,
3. Neadekvatna zakonska regulativa i standardizacija proizvoda koja ne pravi jasnu razliku između organskih i konvencionalnih proizvoda.

Upotreba hemijskih inputa u poljoprivredi Srbije

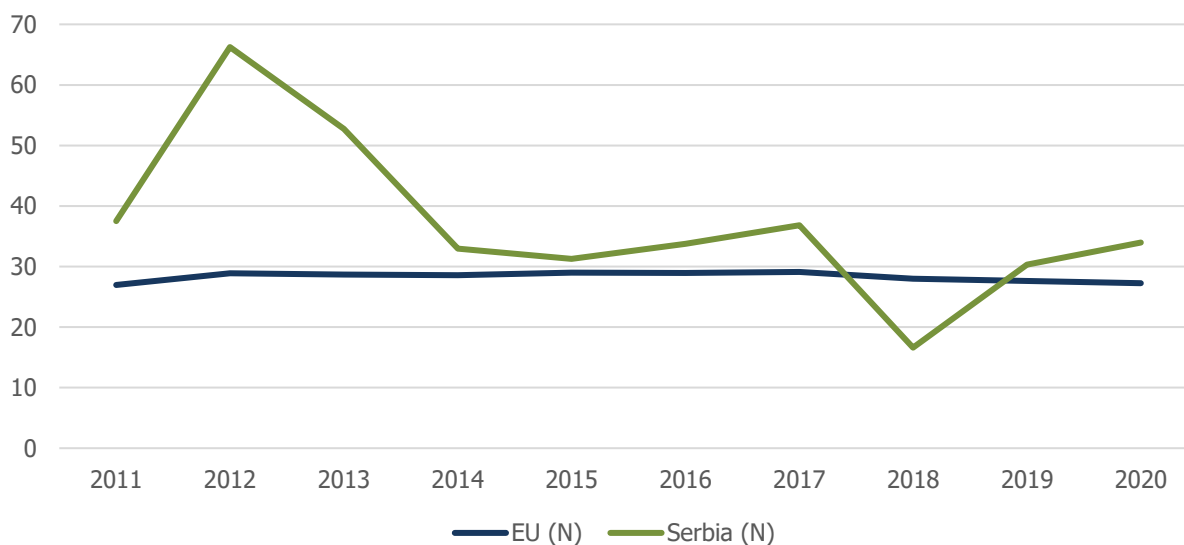
Prema strategiji F2F, smanjenje upotrebe đubriva i pesticida je ključno za poboljšanje ekoloških performansi poljoprivrede. Međutim, zbog potrebe za više podataka o upotrebi pesticida u Srbiji, analiziraće se samo upotreba đubriva.

Rast poljoprivredne proizvodnje bez proporcionalnog rasta poljoprivrednih površina je bio moguć zahvaljujući dodatnom ulaganju drugih inputa, kao što su radna snaga, energija i mineralno đubrivo. Upotreba mineralnih đubriva nesumnjivo ima značajan uticaj na rast prinosa i životnu sredinu. Negativan uticaj na životnu sredinu je višestruk. Prvo, tokom same proizvodnje azotnog đubriva dolazi do velike potrošnje fosilnih goriva koja dovodi do zagađenja životne sredine. Drugo, tokom upotrebe, kada se oslobađa amonijak, može da dođe do vezivanja sa drugim gasovima koji dovode do zagađivanja vazduha, a usled

prekomerne upotrebe može dovesti i do zagađenja podzemnih voda. Koliko je bitan ovaj indikator dovoljno govori što je i jedan od indikatora zagađenja životne sredine koji je propisala Evropska komisija. Na globalnom nivou poljoprivreda EU je među najintenzivnijim zahvaljujući visokoj upotrebi mineralnih đubriva, pesticida i savremene mehanizacije. Efikasnost upotrebe mineralnog đubriva može se posmatrati korišćenjem azotnih đubriva po vrednosti poljoprivredne proizvodnje (Slika 4).

Grafikon 4. Upotreba azotnog đubriva po vrednosti poljoprivredne proizvodnje na osnovu FAOSTAT-a

U Srbiji je efikasnost korišćenja mineralnih đubriva na nižem nivou nego u EU (Slika 4). Što je još važnije, prilično je nedosledan u poređenju sa EU. Poljoprivrednom sektoru Srbije potrebno je 5 kg azota više nego EU da bi proizveo istu vrednost poljoprivredne proizvodnje. Ova neefikasnost je posledica nižeg nivoa obrazovanja poljoprivrednika što može rezultirati neoptimalnim korišćenjem đubriva koja ugrožavaju životnu sredinu.

EKONOMIJA ŽIVOTNE SREDINE NA UNIVERZITETU U NOVOM SADU

Na Ekonomskom fakultetu u Subotici, Univerziteta u Novom Sadu, akreditovan je novi studijski program Ekonomija sa sedam modula (Aneks 2), koji je počeo da se izvodi u akademskoj 2021/22. godine. Studijski program se izvodi na dve lokacije – u sedištu ustanove u Subotici i na odeljenju u Novom Sadu. Do sada su na ovaj studijski program upisane dve generacije studenata. Prva generacija ima oko 600 studenata, a druga oko 670 studenata. Na modulu Agrobiznis i ruralni razvoj, koji će studenti pohađati od školske 2023/24. godine, očekuje se oko 8-10% ukupnog broja studenata na studijskom programu Ekonomija.

Dosadašnji studijski programi na Ekonomskom fakultetu u Subotici nisu u značajnijoj meri obuhvatali predmet zaštite životne sredine. Istovremeno, tema agro-ekologije nije dovoljno zastupljena. Novi nastavni plan i program je doneo značajne novine, ali se još uvek svega nekoliko predmeta bavi pitanjima životne sredine. U drugoj godini u nastavni plan i program je uključen obavezni predmet Osnove agrarne ekonomije. U okviru ovog predmeta predviđeno je posebno poglavlje pod nazivom Poljoprivreda i životna sredina.

ISTRAŽIVANJE O NIVOU ZNANJA STUDENATA O POLITIKAMA EU

Koncept

Imajući u vidu da je osnovna ideja projekta da dopre do što većeg broja studenata na Ekonomskom fakultetu u Subotici (Univerzitet u Novom Sadu), kreiran je upitnik koji je distribuiran studentima kao najvažnijoj ciljnoj grupi, putem Google upitnika. Upitnik se sastoji od 9 pitanja koja za cilj imaju utvrđivanje trenutnog nivoa znanja studenata o politikama EU, sa posebnim naglaskom na Evropski zeleni dogovor i F2F strategiju, i na utvrđivanje trenutnog nivoa zadovoljstva organizacijom radionica i organizacijom takmičenja u izradi studija slučaja. Metodologija Izveštaja o potrebama zasnovana je na:

- Izradi upitnika za studente kako bi se sagledao trenutni nivo znanja o politikama EU i konceptu održive poljoprivrede.
- Distribucija upitnika studentima na prvom sastanku projektnog tima.
- Prikupljanje i obrada podataka upitnika.

Upitnik

1. Da li ste upoznati sa projektnim aktivnostima na Univerzitetu u Novom Sadu?
 - Da
 - Ne
 - Delimično
2. Na koji način ste informisani o AgriGREEN projektu?
 - Promotivni materijal (roll up baneri)
 - Društvene meže
 - Prezentacija projekta od strane realizatora projekta
3. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o politikama EU?
 - Visok
 - Nizak
 - Srednji
 - Nepostojeći

4. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o EU strategiji „European Green Deal“?

- Visok
- Nizak
- Srednji
- Nepostojeći

5. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o EU strategiji „Farm to Fork“?

- Visok
- Nizak
- Srednji
- Nepostojeći

6. Da li ste se do sada susreli sa pojmom „održiva poljoprivreda“?

- Da
- Ne
- Delimično

7. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem radionica u okviru dodatnih aktivnosti na Fakultetu?

- Da
- Ne
- Delimično

8. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem gostujućih predavanja predstavnika privrede na Fakultetu?

- Da
- Ne
- Delimično

9. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem takmičenja u izradi studija slučaja na Fakultetu?

- Da
- Ne
- Delimično

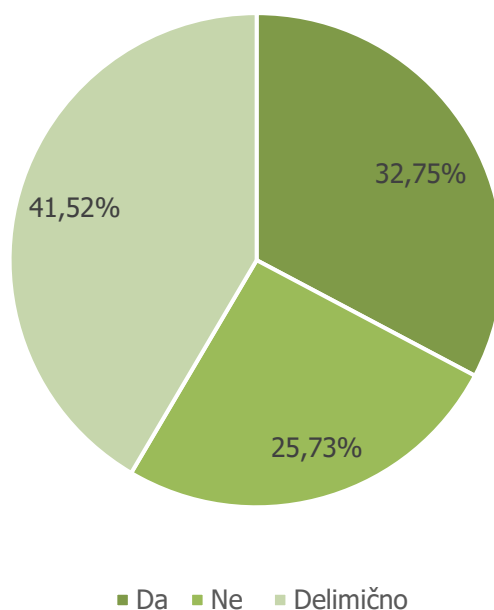
Rezultati upitnika

Napravljen je upitnik koji je podeljen studentima kao najvažnijoj ciljnoj grupi. Ukupan broj studenata koji su odgovorili na pitanja iz ankete je 171.

Pitanje 1. Da li ste upoznati sa projektnim aktivnostima na Univerzitetu u Novom Sadu?

Grafikon 5 prikazuje trenutni nivo znanja studenata o projektnim aktivnostima na Univerzitetu u Novom Sadu. Evidentno je da je većina studenata samo delimično (41,25%) upoznata sa projektnim aktivnostima na UNS-u. Zatim, 32,75% studenata tvrdi da je upoznato sa projektnim aktivnostima, dok 25,73% studenata uopšte nije upoznato sa aktivnostima.

Grafikon 5. Nivo poznavanja projektnih aktivnosti na Univerzitetu u Novom Sadu

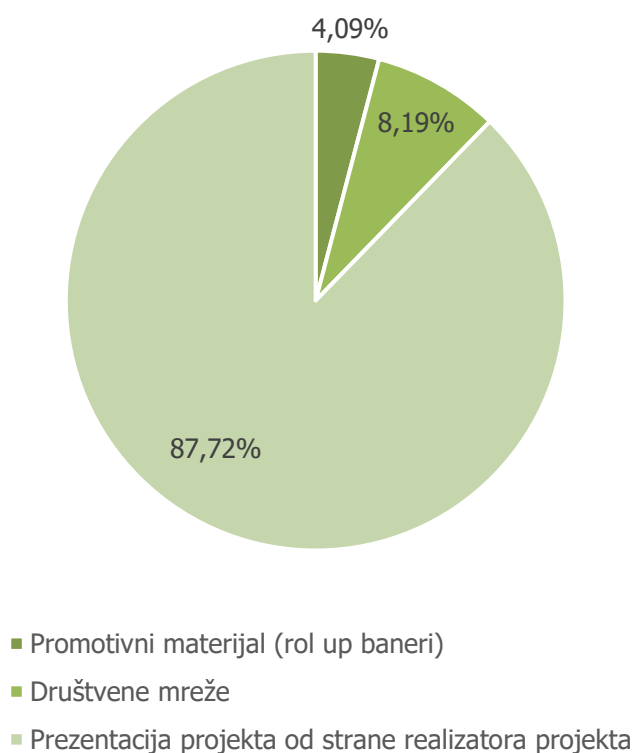

Pitanje 2. Na koji način ste informisani o AgriGREEN projektu??

Na drugo pitanje o stepenu informisanosti i načinima na koji su se studenti upoznati sa aktivnostima projekta AgriGREEN, najveći broj studenata (87,72%) odgovorio je da su se sa aktivnostima upoznali na osnovu prezentacije od strane realizatora projekta. Samo 8,19% studenata se sa projektnim aktivnostima upoznalo preko društvenih mreža. Najmanji procenat anketiranih studenata (4,09%) je naveo da su sa projektnim aktivnostima upoznati putem promotivnih materijala (roll up banera i sl.).

Grafikon 6. Izvor informacija o aktivnostima AgriGREEN

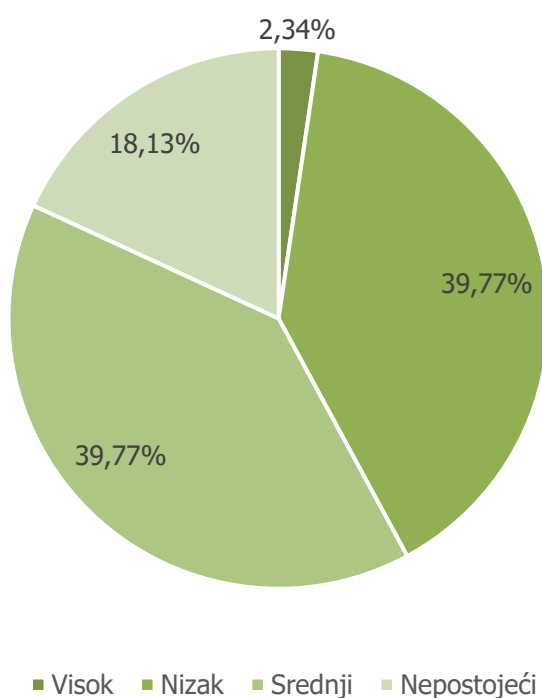

Pitanje 3. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o politikama EU?

Pitanje o trenutnom nivou znanja o politikama EU pokazalo je da najveći broj studenata ima srednji (39,77%), odnosno nizak nivo znanja (39,77%). Od ukupnog broja anketiranih studenata, 18% je reklo da nema predznanja u vezi sa politikama EU, dok je samo 2% izjavilo da ima visok nivo znanja o politikama EU.

Grafikon 7. Dosadašnji stepen informisanosti o politikama EU

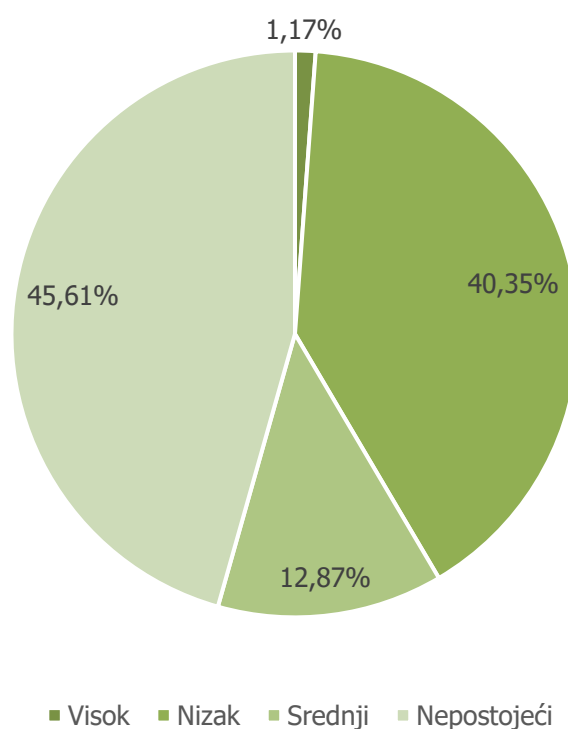

Pitanje 4. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o EU strategiji „European Green Deal“?

Na grafikonu 8 prikazani su rezultati pitanja u vezi sa trenutnim nivoom znanja studenata o strategiji European Green Deal. Naime, skoro polovina od ukupnog broja ispitanih studenata (45,61%) izjavila je da nema nikakvo predznanje o ovoj strategiji. Takođe, veoma veliki broj studenata (40,35%) izjavio je da je njihov trenutni nivo znanja o strategiji prilično nizak. Od ukupnog broja studenata, 12,87% je odgovorilo da ima srednji nivo znanja, dok samo 2% ima visok nivo znanja o Evropskom zelenom dogovoru.

Grafikon 8. Dosadašnji stepen informisanosti o Evropskom zelenom dogovoru

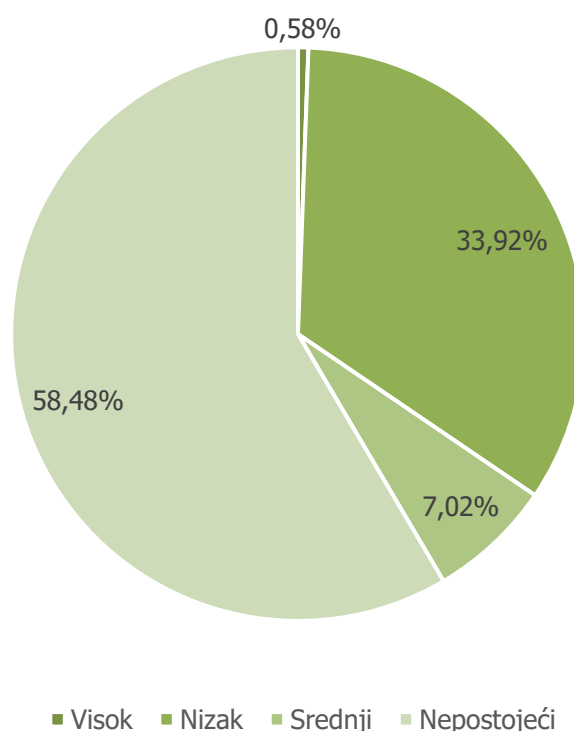
Pitanje 5. Koji je vaš dosadašnji stepen informisanosti o EU strategiji „Farm to Fork“?

Grafikon 9 pokazuje trenutni nivo znanja studenata o F2F strategiji. Skoro 60% od ukupnog broja anketiranih studenata izjavilo je da nema nikakav nivo znanja o ovoj strategiji. Istovremeno, čak 33,92% studenata izjavilo je da ima veoma nizak nivo

prethodnog znanja. Od ukupnog broja studenata, samo 7% je reklo da ima srednji nivo znanja, dok je svega 0,58% reklo da ima visok nivo znanja.

Grafikon 9. Dosadašnji stepen informisanosti o Farm to Fork strategiji

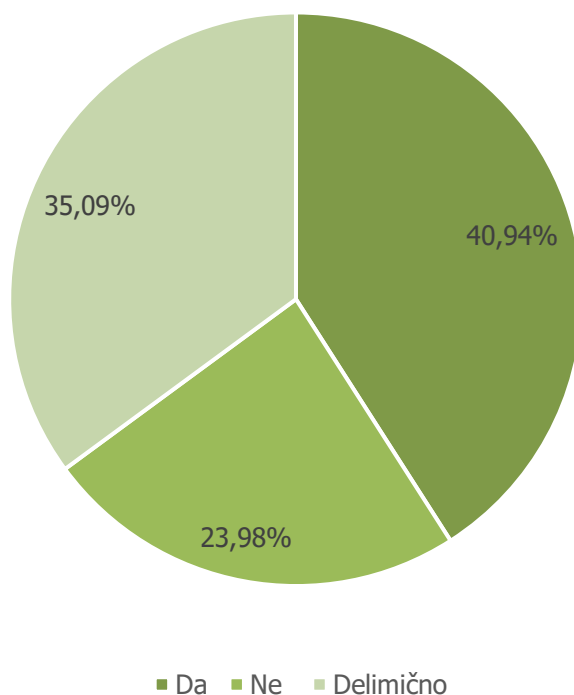

Pitanje 6. Da li ste se do sada susreli sa pojmom „održiva poljoprivreda“?

Na grafikonu 10 prikazan je nivo poznavanja pojma održiva poljoprivreda. Najveći broj studenata (40,94%) je odgovorilo da je čulo i da zna za pojam održiva poljoprivreda. Takođe, 35,09% ispitanih studenata izjavilo je da je samo delimično upoznato sa pojmom održiva poljoprivreda. Najmanji procenat ispitanih studenata (23,98%) nikada nije čulo za pojam održiva poljoprivreda.

Grafikon 10. Nivo poznavanja pojma održiva poljoprivreda

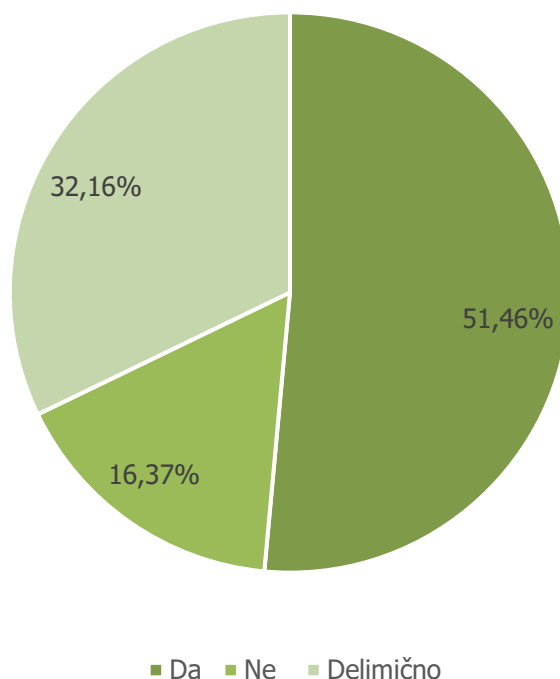

Pitanje 7. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem radionica u okviru dodatnih aktivnosti na Fakultetu?

Grafikon 11 prikazuje trenutni nivo zadovoljstva studenata organizacijom radionica na Ekonomskom fakultetu u Subotici. Evidentno je da je većina studenata (51,46%) zadovoljna organizacijom radionica na Ekonomskom fakultetu u Subotici. Zatim, 32,16% studenata tvrdi da je delimično zadovoljno organizacijom radionica, dok 16,37% studenata nije zadovoljno ovom vrstom aktivnosti na Fakultetu.

Grafikon 11. Stepen zadovoljstva organizacijom radionica na Ekonomskom fakultetu u Subotici

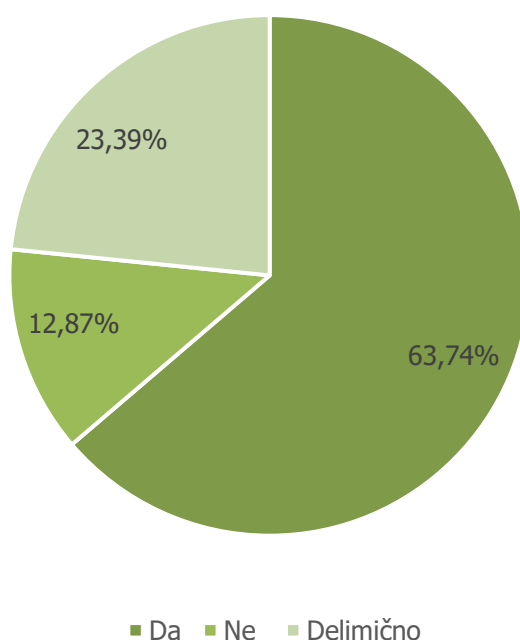

Pitanje 8. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem gostujućih predavanja predstavnika privrede na Fakultetu?

Što se tiče stepena zadovoljstva organizacijom gostujućih predavanja predstavnika privrede na Ekonomskom fakultetu, najveći deo studenata (63,74%) je izjavio da je zadovoljan ovom vrstom aktivnosti. Od ukupnog broja studenata, 23,39% je reklo da je delimično zadovoljno organizacijom, dok je 12,87% studenata nije zadovoljno.

Grafikon 12. Stepen zadovoljstva organizacijom gostujućih predavanja predstavnika privrede na Ekonomskom fakultetu

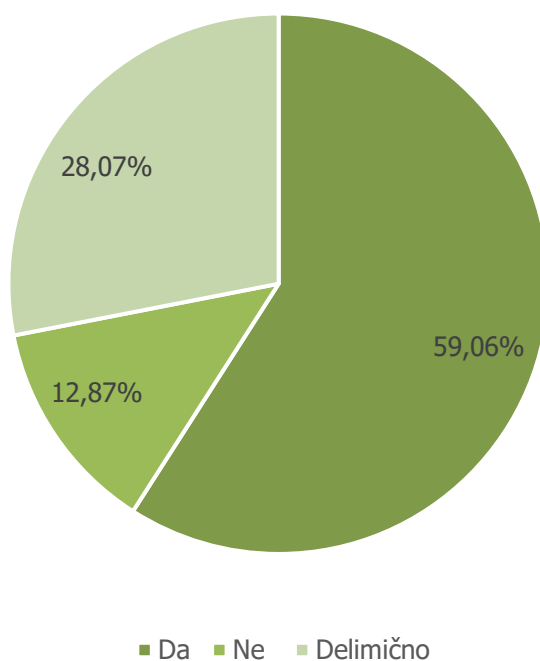

Pitanje 9. Da li ste zadovoljni dosadašnjim organizovanjem takmičenja u izradi studija slučaja na Fakultetu?

Grafikon 13 pokazuje nivo zadovoljstva studenata organizacijom takmičenja u izradi studija slučaja na Ekonomskom fakultetu. Od ukupnog broja studenata, najveći broj (59,06%) se izjasnio da je zadovoljan organizacijom takmičenja u izradi studija slučaja. Zatim, 28,07% studenata tvrdi da je delimično zadovoljno organizacijom, dok 12,87% studenata uopšte nije zadovoljno ovom vrstom aktivnosti.

Grafikon 13. Stepen zadovoljstva organizacijom takmičenja u izradi studija slučaja na Ekonomskom fakultetu

POTREBE ZA AGRIGRENOM I DOPRINOS

Analiza potreba

Na osnovu analize aktuelne situacije u poljoprivrednom sektoru Srbije i novih dešavanja u politici EU, potrebe za ovim projektom proizilaze iz:

1. Radikalizacije reforme politike EU u oblasti zaštite životne sredine i potrebe za podizanjem svesti o F2F strategiji;
2. Potrebe za reformom agrarne politike Srbije i izradom nove strategije razvoja poljoprivrede;
3. Niskog stepena obrazovanja poljoprivrednika u Srbiji i nedovoljnog poznavanja značaja održivog razvoja poljoprivrede;
4. Potrebe za unapređenjem nastavnog plana i programa na Univerzitetu u Novom Sadu uključivanjem ključnih elemenata F2F strategije, kao što je održivi razvoj poljoprivrede;
5. Nedovoljno razvijenog tržišta organske hrane u Srbiji i niske svesti potrošača o prednostima ove vrste proizvoda (koja se ogleda u maloj tražnji).

Opšti ciljevi

Dakle, opšti cilj AgriGREEN projekta je podizanje svesti o značaju održive poljoprivredne proizvodnje u Srbiji. Odnosno, opšti ciljevi su:

- Jačanje znanja o politikama EU u oblasti proizvodnje hrane uključivanjem F2F strategije i nove reforme ZAP u nastavne planove i programe na Univerzitetu u Novom Sadu;
- Podsticanje dijaloga kroz panel diskusiju o ključnim elementima F2F strategije i novim reformama ZAP između kreatora politike u Srbiji i stručnjaka UNS-a u saradnji sa evropskim univerzitetima;
- Promovisanje istraživanja agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju i ekološke performanse analiziranog sektora;
- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Specifični ciljevi

Specifični ciljevi projekta su sledeći:

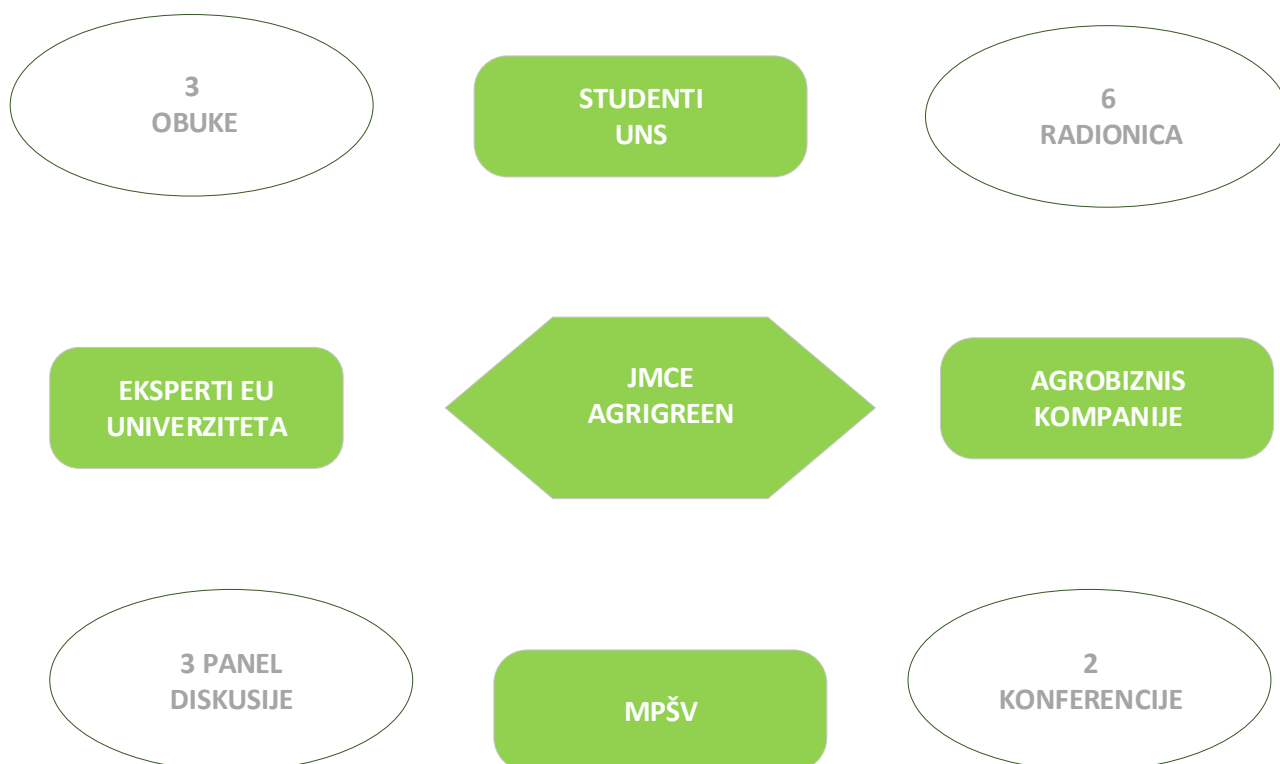
1. Izgradnja Žan Mone centra izvrsnosti (JMCE) AgriGREEN koji povezuje sve ključne aktere u oblasti održive poljoprivrede kao kritičnog elementa ZAP i F2F (1 IT platforma za saradnju u JMCE AgriGREEN i uspostavljanje 2 poslovne laboratorije u Subotici i Novom Sadu);
2. Upoznavanje i edukacija studenata UNS-a o aktuelnoj agrarnoj politici EU i F2F strategiji, obezbeđivanje kontinuirane eksploatacije rezultata uključivanjem najbitnijih elemenata ZAP i F2F strategije u nastavne planove i programe na Ekonomskom fakultetu (2 predmeta u Subotici i Novom Sadu, 40 studenata po predmetu, ukupno 80 studenata, 1 intenzivni kurs u Novom Sadu, ukupno 40 studenata);
3. Podsticanje istraživanja u ključnim oblastima za F2F strategiju (kao što su ekologija, organska proizvodnja i inovacije) motivisanjem istraživača iz različitih disciplina na saradnju (3 objavljena rada u međunarodnim naučnim časopisima ili međunarodnim naučnim konferencijama; nagrada za najbolji rad za 3 rada; 2 međunarodna naučna skupa u Subotici, 20 učesnika po konferenciji, ukupno 40 učesnika);
4. Stvaranje čvršće veze između stručnjaka iz kompanija i UNS-a kroz radionice koje će se održavati u saradnji sa predstavnicima privrede na kojima će studenti steći praktična znanja iz poljoprivredno-prehrambenog sektora (6 radionica u Subotici i Novom Sadu, 10 učesnika po radionici, ukupno 60 učesnika);
5. Kreiranje preporuka za donosiocima odluka u kontekstu agrarne politike i nove strategije (3 panel diskusije, 60 učesnika po panel diskusijama, ukupno 180 učesnika);
6. Diseminacija rezultata projekta i stimulisavanje stvaranja više Centara izvrsnosti u Srbiji.

Rezultati

Spisak rezultata JMCE koji se bave pomenutim pitanjima je dat u Aneksu 4. Ovi rezultati su produkt projektnih aktivnosti koje će biti urađene u saradnji sa drugim partnerima i zainteresovanim stranama kao što je prikazano na Grafikonu 14 (Partnerstvo na projektu je prikazano u Aneksu 3).

Grafikon 14. Šema projekta

Rezultat 1. *Realizovane radionice iz agro-ekološke ekonomije*

Akademsko osoblje i predavači iz kompanija će zajedno organizovati radionice o agro-ekološkoj ekonomiji: menadžment organske proizvodnje hrane i Poljoprivreda 4.0. Predavači iz kompanija će predstaviti neke inovativne metode u poljoprivrednoj proizvodnji koje su ekološki prihvatljive. Takođe, biće predstavljene i nove digitalne tehnologije. Svaka radionica će imati posebnu studiju slučaja, kao pravi problemski izazov. Radionice će biti organizovane dva puta godišnje, tako da će se ukupno organizovati 6 radionica. Ove aktivnosti će doprineti opštim ciljevima projekta:

- Promovisanje istraživanja agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju i ekološke performanse analiziranog sektora;

- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Rezultat 2. *Objavljeno najmanje 3 rada u međunarodnim naučnim časopisima ili na međunarodnim konferencijama*

Tokom tri godine trajanja projekta planirano je istraživanje na teme koje su u fokusu F2F strategije. Prvo, planirano je istraživanje ekoloških i ekonomskih performansi poljoprivrede Srbije i EU na osnovu dostupnih makroekonomskih baza podataka. Drugo, planirano je ispitivanje stavova potrošača i poljoprivrednika o organskoj hrani. Za prikupljanje podataka potrebnih za ovo istraživanje predviđeno je angažovanje tržišne agencije podugovaranjem. Takođe, biće uključeni i istraživači sa drugih evropskih univerziteta. Sve to bi trebalo da doprinese sledećem cilju:

- Promovisanje istraživanja agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju i ekološke performanse analiziranog sektora.

Rezultat 3. *Realizovane (3) panel diskusije*

Svake godine projekta biće organizovana jedna panel diskusija. Pored akademskih eksperata, na svakom događaju biće uključeni predstavnici MPŠV kao i stručnjaci sa evropskih univerziteta i iz agrobiznis kompanija. Prva panel diskusija biće realizovana u prvoj godini projekta i biće usmerena na F2F strategiju i agrarnu politiku Srbije. Kao rezultat ove diskusije, kreatorima politike biće data lista preporuka. Lista preporuka je neophodna za potrebe izrade nove Strategije za poljoprivredu Srbije (aktualna Strategija se završava 2024. godine). Druga panel diskusija je orijentisana na organsku proizvodnju u Srbiji. Takođe, kao potencijalni rezultat, lista preporuka biće data kreatorima politike u cilju podsticanja organske proizvodnje u Srbiji. Završna panel diskusija biće fokusirana na Poljoprivredu 4.0. Posebna pažnja biće posvećena digitalizaciji poljoprivrede i primeni nanotehnologije. Ideja je da se studenti i poljoprivrednici upoznaju sa najnovijim tehnološkim dostignućima u sektoru poljoprivrede. Ovo bi trebalo da doprinese sledećim ciljevima:

- Podsticanje dijaloga kroz panel diskusiju o ključnim elementima F2F strategije i novim reformama ZAP-a između kreatora politike u Srbiji i stručnjaka UNS-a u saradnji sa evropskim univerzitetima;

- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Rezultat 4. *Realizovana dva naučna skupa*

Ekonomski fakultet svake godine organizuje međunarodnu naučnu konferenciju o startegijskom menadžmentu. Ideja je da se u okviru postojeće konferencije organizuje sesija koja bi bila usko povezana sa temom projekta (Održiva poljoprivreda). Konferencija bi bila otvorena za sve istraživače koji podnesu apstrakt. Tema sekcija omogućila bi istraživačima iz različitih disciplina, kao što su ekonomika poljoprivrede, ekologija, poljoprivreda, sociologija, pravo i filozofija. To doprinosi opštem cilju:

- Podsticanje dijaloga kroz panel diskusiju o ključnim elementima F2F strategija i novim reformama ZAP-a između kreatora politike u Srbiji i stručnjaka UNS-a u saradnji sa evropskim univerzitetima;
- Promovisanje istraživanja agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju i ekološke performanse analiziranog sektora;
- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Rezultat 5. *Održana svečana dodela nagrada*

Treće godine biće organizovano takmičenje za mlade istraživače AgriGREEN Nagrada. Ovo takmičenje biće otvoreno za sve studente i mlade istraživače univerziteta u Srbiji. Konkurs će obuhvatiti pisanje naučnih radova ili eseja na temu koja se odnosi na ekologiju i evropske vrednosti. Tema će biti precizno definisana početkom treće godine projekta, nakon sprovedenog istraživanja i panel diskusija, kako bi najbolje odgovarala trenutnim potrebama. Očekuje se da tri najbolja rada dobiju adekvatne nagrade. Takođe, u planu je i dodela nagrada na UNS-u, gde će radovi biti predstavljeni. Ovo doprinosi opštim ciljevima:

- Promovisanje istraživanja agrarne politike EU i njenog uticaja na održivi razvoj poljoprivredno-prehrambenog sektora Srbije sa posebnim osvrtom na organsku proizvodnju i ekološke performanse analiziranog sektora;

- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Rezultat 6. *Realizovani kursevi*

Trenutno na Ekonomskom fakultetu postoji predmet Agrarna politika Evropske unije, koji je u nastavnim planovima i programima Fakulteta od školske 2005/06. godine (u Subotici i Novom Sadu). Ovaj kurs u proseku pohađa oko 50 studenata godišnje. Predmet se realizuje na trećoj godini osnovnih akademskih studija, kao izborni predmet. U sklopu toga, nova predavanja će biti razvijena u prvoj godini projekta i obuhvataju sledeće:

- Nove reforme Zajedničke agrarne politike EU
- Evropski Zeleni dogovor i Strategiju od njive do trpeze
- Ekološke performanse evropske poljoprivrede.

Sledeći korak u širenju znanja o agrarnoj politici EU i održivom razvoju je formiranje novog predmeta pod nazivom Agrarna politika i održivi razvoj, koji je u novom nastavnom planu i programu Ekonomskog fakulteta za studente studijskog programa Ekonomija – modul Agrobiznis i ruralni razvoj (oko 40 studenata). Ovaj predmet bi se nalazio u novom nastavnom planu i programu Ekonomskog fakulteta od školske 2023/24. godine i predstavlja nadograđenu verziju predmeta Agrarna politika Evropske unije koji se završava u drugoj godini projekta. Ovaj predmet će u nastavnom planu i programu biti najmanje sedam godina, koliko traje ciklus akreditacije visokoškolskih ustanova u Srbiji. Kurs će obuhvatiti teme vezane za EU:

- Uvod u agrarnu politiku
- Agrarna politika EU
- Poljoprivreda i životna sredina
- Održivi poljoprivredni razvoj
- Organska proizvodnja kao rešenje

Ovaj kurs doprinosi opštim ciljevima:

- Jačanje znanja o politikama EU u oblasti proizvodnje hrane uključivanjem F2F strategije i nove reforme ZAP-a u nastavne planove i programe na Univerzitetu u Novom Sadu;

- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

Rezultat 7. *Realizovan intenzivni kurs Agro-ekološka ekonomija*

U trećoj godini projekta AgriGREEN, na Ekonomskom fakultetu će se održati intenzivni kurs obuke Agro-ekološka ekonomija i politika EU i biće otvoren za studente celog UNS-a. Ovaj kurs doprinosi opštim ciljevima:

- Jačanje znanja o politikama EU u oblasti proizvodnje hrane uključivanjem F2F strategije i nove ZAP reforme u nastavne planove i programe na Univerzitetu u Novom Sadu;
- Širenje znanja o novoj reformi ZAP-a i F2F strategiji širem društvu (kreatorima politike, poljoprivrednicima, poljoprivredno-prehrambenim kompanijama) putem društvenih medija i saradnje sa poljoprivrednim savetodavnim službama Srbije.

UTICAJ AGRIGREEN PROJEKTA

Kroz različite događaje koji se fokusiraju na teme EU, osnovna ideja projekta je da utiče na studente, mlade istraživače, kreatore politike, predstavnike biznisa (farmere i poljoprivredno-prehrambene kompanije).

Zahvaljujući planiranim događajima (kursevi, intenzivni kursevi, radionice), očekuje se značajan porast broja studenata na UNS-u koji će se upoznati sa pomenutim politikama EU. Svi studenti studijskog programa Agrobiznis i ruralni razvoj na Ekonomskom fakultetu biće obavezni da pohađaju predmet Agrarna politika i održivi razvoj. Ovaj kurs će se realizovati najmanje sedam godina. Pored toga, studenti sa drugih studijskih programa i fakulteta biće uključeni kroz intenzivne kurseve i radionice. Radionice će omogućiti zainteresovanim studentima i drugim zainteresovanim stranama da povežu teorijska i praktična znanja i dodatno povećaju kvalitet kognitivnog procesa i atraktivnost EU tema. Pored toga, na ovaj način biće uključeni i predstavnici privrede, a promocija evropskih vrednosti će biti rasprostranjena van akademskih okvira.

Program će značajno uticati i na nastavnike, posebno na mlađe asistente koji tek počinju svoju akademsku karijeru. Ovo će biti olakšano uključivanjem mlađih profesora i asistenata, kako na kurseve tako i na kurseve intenzivne obuke. Takođe, ovaj projekat će podstaći angažovanje mladih akademika u nastavi i istraživanju na temu EU, jer su koordinator i većina ostalih članova projektnog tima mladi istraživači i nastavnici. Oblast istraživanja doktorske disertacije nekoliko istraživača su poljoprivredni i ruralni razvoj Srbije u procesu evropskih integracija.

Navedeni angažman u nastavnom procesu biće podržan istraživačkim radom kao nastavkom istraživačkih napora članova projektnog tima. Projektom su predviđena i naučna istraživanja čiji će rezultati biti objavljeni u uglednim međunarodnim naučnim časopisima i prezentovani na međunarodnim naučnim konferencijama. To znači da će rezultati istraživanja biti vidljivi lokalno, regionalno i globalno, i imaće relativno širi uticaj na diseminaciju znanja o EU i njenim politikama. Vidljivost će biti obezbeđena preko veb sajta projekta, gde će biti predstavljeni svi rezultati projekta. Takođe, vidljivost će se postići i kroz pružanje informacija na društvenim mrežama, koje će administrator projekta redovno ažurirati.

Konačno, kreatori politike će biti uključeni u panel diskusiju o temama EU. Jedan od rezultata projekta biće preporuke politike u kontekstu aktuelne strategije ZAP i Strategije od njive do trpeze. Ova preporuka bi mogla da bude osnova za izradu nove strategije poljoprivrede od narednog perioda (posle 2025. godine) pošto se aktuelna Strategija završava 2024. godine. Potencijalno, projekat AgriGREEN bi mogao značajno uticati na budući razvoj agrarne politike Srbije.

Odnosno, nakon što projekat bude završen, do ciljnih grupa zainteresovanih strana će se doći korišćenjem sledećih kanala:

- Do studenata će se doći kroz seriju predavanja. Ovo će biti praksa u okviru promotivnih aktivnosti JMCE AgriGREEN svake godine. Takođe, vodiće se spisak dosadašnjih studenata kako bi se održala veza sa njima u narednim godinama i da bi se koristili kao kanali za širenje i promovisanje aktivnosti zasnovanih na AgriGREEN-u ne samo među potencijalnim učesnicima, već i u kompanijama u kojima će raditi.
- Do nastavnika će se doći putem naučnih konferencija na kojima će naši nastavnici promovisati obrazovni program i AgriGREEN projekat, kao i kroz formalnu i neformalnu komunikaciju sa kolegama. Ovo će biti isti kanal pomoću kojeg će se lakše dopreti do drugih visokoškolskih ustanova u Srbiji i regionu. Konzorcijum će nastaviti

da deli informacije, znanje, iskustvo i dobru praksu o funkcionisanju Centra izvrsnosti kako bi unapredio svoju praksu i obezbedio što veći kvalitet kompetencija učesnika.

- Kompanije: Lokalno preduzeće koje je angažovalo tek svršene studente svake godine biće ispitano o kvalitetu kompetencija koje zaposleni studenti donose preduzećima u cilju unapređenja aktivnosti u Centru izvrsnosti AgriGREEN.
- Do profesionalaca će se doći preko njihovih kompanija i preko profesionalnih društava.
- Predstavnici kreatora politike u Srbiji (MPŠV) će biti pozvani na panel diskusije i završnu konferenciju kako bi se informisali o prednostima usklađivanja agroekološke politike sa EU.

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

ANEKS 1. SDGs Ujedinjenih Nacija

ANEKS 2. Studijski program Ekonomija na UNS

Tabela 1. Prva godina studijskog programa Ekonomija

N	Naziv	Predavanja	Vežbe	ESPB
1	Mikroekonomija	3	2	8
2	Poslovna I finansijska matematika	3	3	8
3	Informacione tehnologije	2	3	8
4	Strani jezik (Engleski ili Nemački)	2	2	5
5	Makroekonomija	3	3	10
6	Osnove računovodstva	3	3	8
7	Statistika	3	3	8
8	Strani jezik 2 (Engleski ili Nemački)	2	2	5
Ukupno		21	21	60

Tabela 2. Druga godina studijskog programa Ekonomija

N	Naziv	Predavanja	Vežbe	ESPB
1	Menadžment	3	3	8
2	Monetarne i javne finansije	3	2	8
3	Marketing	3	2	8
4	Privredni sistem	3	2	8
5	Međunarodna ekonomija	3	2	8
6	Kanali marketinda	3	2	7
7	Osnove agrarne ekonomije	3	2	7
8	Preduzetništvo	3	2	6
Ukupno		24	17	60

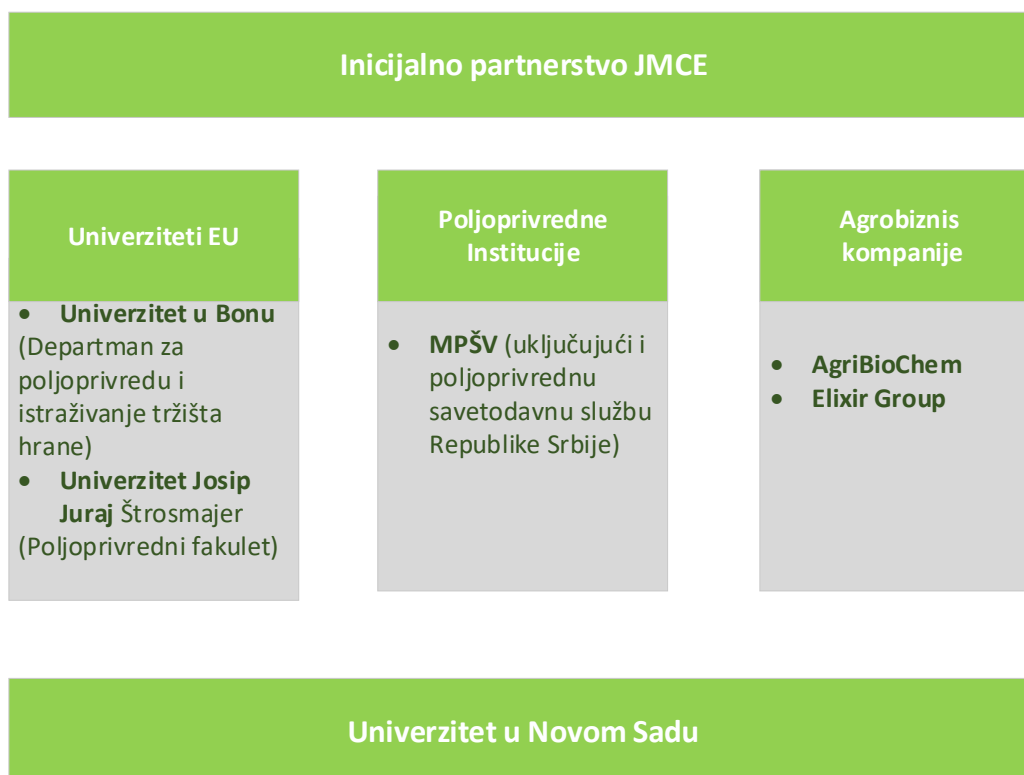

ANEKS 3. Partneri na projektu

Kako ovaj poziv dozvoljava da se prijavi samo jedna visokoškolska ustanova (HEI) koja je osnovana u državi članici EU ili trećoj zemlji, svi dogovori o saradnji sa drugim visokoškolskim ustanovama kreiraju se neformalno. Tokom pisanja predloga projekta održani su inicijalni online sastanci održani su sa Univerzitetom u Bonu (Departman za poljoprivredu i istraživanje tržišta hrane) i Univerzitetom, u Osijeku (Poljoprivredni fakultet). Ova dva univerziteta su izabrana iz dva razloga. Prvo, imaju dugu tradiciju izučavanja predmeta u vezi sa poljoprivredom. Drugo, ideja je da barem jedan univerzitet bude iz područja EU-6 i novih članica kao što je Hrvatska. Ova saradnja će biti neophodna u slučaju istraživanja i panel diskusija. Takođe, jedan od članova tima (Dragan Milić) je specijalni savetnik MPŠV, što će omogućiti saradnju sa MPŠV i jače povezivanje sa kreatorima politike, što je posebno važno u slučaju kreiranja preporuka za politiku. Konačno, uspostavljena je saradnja sa dve kompanije koje se čvrsto zalažu za održivu poljoprivrednu proizvodnju: AgroBioChem (<https://www.agrobiochem.rs/en/all-products/>) i Elikir Group (<https://www.elikirgroup.rs/en/odgovornost/>). Takođe, predviđeno je da se tokom projekta uspostavi saradnja sa drugim evropskim i regionalnim univerzitetima, kao i kompanijama i gazdinstvima koja se bave organsko proizvodnjom i koja se fokusiraju na održivu poljoprivrednu proizvodnju.

Grafikon 15. JCME partnerstvo

ANEKS 4. Spisak relevantnih rezultata JMCE

WP	Rezultat	Naziv rezultata	Opis
WP3	D3.2	Realizovane radionice iz agroekološke ekonomije	Svrha radionica je da povežu teorijska znanja sa fakultetskih edukacija sa praktičnim radom iz stvarnih kompanija. U realizaciju ovih 6 radionica biće uključeni tutori iz kompanija.
WP4	D4.1	Objavljena najmanje 3 rada u međunarodnim naučnim časopisima ili na međunarodnim konferencijama	Potvrda o prihvatanju (ili on line objavljeni radovi u zavisnosti od pravila časopisa)
WP4	D4.2	Realizovane (3) panel diskusije	Izveštaj sa događaja će se sastojati od: poziva, dnevnog reda, potpisane liste prisutnih od najmanje 60 učesnika.
WP4	D4.3	Realizovana dva naučna skupa	Izveštaj sa događaja će se sastojati od: poziva, dnevnog reda, potpisane liste prisustva od najmanje 20 učesnika.
WP4	D4.4	Održana svečana dodela nagrada	Izveštaj sa događaja će se sastojati od: poziva, dnevnog reda, radnih dokumenata, potpisane liste prisustva od najmanje 50 učesnika na prezentacijama najboljih radova.
WP5	D5.1	Realizovani kursevi	Izveštaj sa događaja će se sastojati od: poziva (, dnevnog reda, potpisane liste prisutnih od najmanje 40 studenata, kao i prezentacija koje su korišćene tokom kurseva, i upitnika za povratne informacije za učesnike.
WP5	D5.2	Realizovan intenzivni kurs agro-ekološke ekonomije	Izveštaj sa događaja će se sastojati od: poziva, dnevnog reda, potpisane liste prisutnih od najmanje 40 studenata.

REFERENCE

1. Ajl, M. (2021). A people's Green New Deal: Obstacles and prospects. *Agrarian South: Journal of Political Economy*, 10(2), 371-390.
2. Allam, Z., Sharifi, A., Giurco, D., & Sharpe, S. A. (2021). On the theoretical conceptualisations, knowledge structures and trends of green new deals. *Sustainability*, 13(22), 12529.
3. Barrios, E., Gemmill-Herren, B., Bicksler, A., Siliprandi, E., Brathwaite, R., Moller, S., ... & Tiftonell, P. (2020). The 10 Elements of Agroecology: enabling transitions towards sustainable agriculture and food systems through visual narratives. *Ecosystems and People*, 16(1), 230-247.
4. Bremmer, J., Gonzalez-Martinez, A., Jongeneel, R., Huiting, H., & Stokkers, R. (2021). Impact Assessment Study on EC 2030 Green Deal Targets for Sustainable Food Production. Wageningen, Wageningen Economic Research, Report, 150.
5. Coderoni, S., Helming, J., Pérez-Soba, M., Sckokai, P., & Varacca, A. (2021). Key policy questions for ex-ante impact assessment of European agricultural and rural policies. *Environmental Research Letters*, 16(9), 094044.
6. Dale, B. (2020). Alliances for agroecology: From climate change to food system change. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 44(5), 629-652.
7. Dobbs, M., Gravey, V., & Petetin, L. (2021). Driving the European Green Deal in turbulent times. *Politics and Governance*, 9(3), 316-326.
8. European Commission (2019). Green New Deal. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
9. European Commission (2020). How the future CAP will contribute to the EU Green Deal. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/sites/default/files/food-farming-fisheries/sustainability_and_natural_resources/documents/factsheet-how-cap-contributes-to-green-deal_en.pdf
10. European Commission (2021a). EU biodiversity strategy for 2030: bringing nature back into our lives. Retrieved from <https://data.europa.eu/doi/10.2779/048>
11. European Commission (2021b). The Farm to Fork strategy. Retrieved from https://ec.europa.eu/food/horizontal-topics/farm-fork-strategy_en

12. European Commission (2022a). Key policy objectives of the new CAP. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27/key-policy-objectives-new-cap_en
13. European Commission (2022b). Key reforms in the new CAP. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27/key-reforms-new-cap_en
14. European Commission (2022c). The new common agricultural policy: 2023-27. Retrieved from https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/new-cap-2023-27_en#keyareasofreform
15. FAOSTAT, 2022. Database. Retrieved from <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
16. Jongeneel, R., Silvis, H., Martinez, A. G., & Jager, J. (2021). The Green Deal: An assessment of impacts of the Farm to Fork and Biodiversity Strategies on the EU livestock sector.
17. Jurjević, Ž., Bogićević, I., Đokić, D., & Matkovski, B. (2019). Information technology as a factor of sustainable development of Serbian agriculture. *Strategic management*, 24(1), 41-46.
18. Knez, S., Štrbac, S., & Podbregar, I. (2022). Climate change in the Western Balkans and EU Green Deal: status, mitigation and challenges. *Energy, Sustainability and Society*, 12(1), 1-14.
19. Long, T. B., & Blok, V. (2021). Niche level investment challenges for European Green Deal financing in Europe: lessons from and for the agri-food climate transition. *Humanities and Social Sciences Communications*, 8(1), 1-9.
20. Rega, C., Partidario, M. D. R., Martins, R., & Baldizzone, G. (2022). The Potential of SEA in Fostering European Agriculture Policy and Strategies; Challenges and Opportunities. *Land*, 11(2), 168.
21. Sekulić, N. M., Živadinović, J., & Dimitrijević, L. (2018). Concerns about harmonization process of Serbian agricultural policy with EU standards. *ЕКОНОМИКА пољопривреде*, 65(4), 1627-1639. doi: 10.5937/ekoPolj1804627M
22. Selwyn, B. (2021). A green new deal for agriculture: for, within, or against capitalism?. *The Journal of Peasant Studies*, 48(4), 778-806. doi:10.1080/03066150.2020.1854740
23. Mowlds, S. (2020). The EU's farm to fork strategy: Missing links for transformation. *Acta Innovations*, (36), 17-30.

Co-funded by the
European Union

AgriGREEN

-
24. MPN (2020). Strategija pametne specijalizacije Republike Srbije za period 2020-2027. Retrieved from https://mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2021/11/Strategija-pametne-specijalizacije_SR_WEB.pdf
25. van Zeben, J. (2020). The European Green Deal: The future of a polycentric Europe?. *European Law Journal*, 26(5-6), 300-318.